

TRĪS LATVIEŠU LITERATŪRAS KLASIĶI MONOGRĀFIJĀS

Aija Priedīte, Ph. D.

2018. gadā izdevniecība *Dienas grāmata* sāka veidot jaunu latviešu literatūras lielprojektu *Es esmu...*, kurā bija paredzēts izdot 12 romānus un 12 monogrāfijas par latviešu literatūras klasiķiem¹. Laika gaitā projektam pievienojies vēl 13. romāns/monogrāfija. Līdz 2022. gada beigām romānu iznācis daudz, taču monogrāfijas – trīs: par Jāni Ziemeļnieku, Anšlavu Eglīti un Andreju Upīti.

Pirmo šeit aplūkoto **monogrāfiju *Kam puķe zied...***² sarakstījis literatūrzinātnieks Jānis Zālītis par dzejnieku Jāni Ziemeļnieku. Par J. Ziemeļnieku šajā pašā sērijā 2020. gadā ir izdots Andra Zeibota romāns *Krauklis*³. Romāns mūs ievada Ziemeļnieka trauksmainajā dzīvē, dzīvojam viņam līdzī, līdz viņa īsā dzīve apraujas. Kad lasītājs ir atguvies no *Kraukļa* opija un citu drogu dvingas, ir patīkami pievērsties J. Zālīša monogrāfijai. Ar to negribu teikt, ka A. Zeibota romāns ir slikts, nē, tieši otrādi, ļoti labs, informatīvs un interesants, taču lasītājam uzturēties 624 lappuses apreibinošu vielu dvingā ir mazliet par daudz. Saīsināts par 200 lappusēm romāns būtu ļoti ieguvis.

Atgriežoties pie J. Zālīša monogrāfijas, jāteic, ka autors izvēlējies ļoti veiksmīgu un inovatīvu monogrāfijas paveidu. Par Jāņa Ziemeļnieka īso dzīvi A. Zeibots jau pateicis vairāk vai mazāk visu, turklāt 20. gadsimta 30. gados ir iznācis vēl viens biogrāfisks romāns par

Ziemeļnieku⁴. J. Zālītis uz Ziemeļnieka fona apraksta dzejnieka laika un vides Latvijas kultūras vēsturi. Domājams, ka J. Zālītis šeit izmantojis gadiem ilgu informācijas vākumu par latviešu kultūras personībām, uzburot saistošu un interesantu stāstījumu par to vidi, kurā Jānis Ziemeļnieks dzīvojis un darbojies. Manuprāt, ļoti interesanta un veiksmīga metode, kā jēgpilni pasniegt autora dzīvi, par kuru vairs nav daudz ko teikt. J. Zālīša “kultūras vēsture” lasītāju ievēd Ziemeļnieka laika kultūras darbinieku lokā, ļauj izsekot grāmatu tapšanai, rosīgai preses izdevumu dzīvei un, pats galvenais, apzināties, cik ārkārtīgi dzīva un daudzpusīga, ieskaitot kultūras darbinieku bohēmu, kā arī politiski piesātināta bija Latvijas 30. gadu literatūras kritika un ideju apmaiņa. J. Zālītis prot ar epizodēm, kurās Ziemeļniekam ir pakārtota loma, lasītāju iepazīstināt ar ļoti plašu latviešu kultūras darbinieku galeriju. Te uzzibsnī Rainis, te Teodors Zeiferts, Mariss Vētra, Jānis Grīns un Arvīds Grigulis, te Vilis Veldre, Konstantīns Raudive un Zenta Mauriņa, un daudzi, daudzi citi.

Līdz pat pēdējai monogrāfijas lappusei J. Zālītis atrod intriģējošus un unikālus notikumus iz latviešu literatūras un kultūras dzīves, kur notikumu galvenā persona nav Ziemeļnieks, bet stāstījums ir kaut kādi saistīts ar viņu, var teikt, ka Ziemeļnieka tēls vai dzejas rindas atbalsojas citu latviešu rakstnieku dzīvē. Interesanta pieeja, šeit nav statistikas par to, cik bieži mūsu kultūras darbinieki piemin Ziemeļnieku vai viņa dzeju, bet kvalitatīvas “aptaujas” rezultāti par to, kā Ziemeļnieks vai viņa dzejas rindas ieplūst, iesaistās vai atgādina

¹ Leskavnicē, M. (2018) Iemiesotā vēsture. *Žurnāls IR*. 2 (455), 10.–16.I.2018.

² Zālītis, J. (2021) *Kam puķe zied...* Rīga : Dienas grāmata.

³ Zeibots, A. (2020) *Krauklis*. Rīga : Dienas grāmata.

⁴ Plaudis, J. (1936) *Ziemeļnieks: biogrāfisks romāns*. Rīga : Grāmatu draugs. (Atkārtots izdevums: Rīga : Zinātne, 1990.)

par zināmiem notikumiem. Piemēram, vienā no pēdējām nodaļām stāstīts par jaunā dzejnieka Aleksandra Pelēča viesošanos pie Aspazijas. Pelēča rokasspiediens pie kamīna Aspazijai atgādina tikšanos ar Ziemeļnieku...⁵

Trāpīgi J. Zālītis ir izvēlējis monogrāfijas nosaukumu *Kam puķe zied...*, pārfrāzējot dzejas rindas⁶:

Bet tu pats nezini, kam dzīvo,
Tāpat kā puķe, kam tā zied.

Maza noslēguma piezīme: man ļoti pietrūka izmantotās literatūras saraksta.

Nākamā šeit aplūkotā monogrāfija ir **Ievas Strukas pētījums par Anšlavu Eglīti**⁷. Jau paņemot rokā šo monogrāfiju *Par skaisto un aplamo dzīvi*, lasītājam rodas jautājums, ko autore ar šo virsrakstu ir domājusi? Šāds nosaukums taču nav nejausība. Atšķirot grāmatu, intriga atrisinās, grāmatas nosaukums ņemts no kādas Anšlava Eglīša četrtrindes pēdējās rindas, taču jautājums “kāpēc” paliek neatbildēts. Klāt nāk jauna intriga, ka grāmata veltīta Jurim Straumem. Kas ir Juris Straume? To mums autore atklāj reti saturīgā un informatīvā ievadā, taču intriga par skaisto un aplamo dzīvi stiepjas cauri visai grāmatai.

I. Strukas monogrāfijā kopumā izmantota hronoloģiska stāstījuma uzbūve. Tekstā tiek savērti kopā visdažādākie informācijas avoti (autora teksti, vēstules, intervijas u. c.) loģiskā un saistošā stāstījumā. I. Struka monogrāfijā A. Eglīti citē bieži, kā vēstules, tā romānu tekstus, izmantojot garas rindkopas. Taču šie garie citāti ļoti labi iekļaujas monogrāfijas raitajā tekstā un piedevām spilgti un zīmīgi ilustrē un pamato autorei domu un analīzi. Interesanti arī izsekot I. Strukas detektīvdarbam, kā viņa ar tekstu citātu paraugiem atšifrē Anšlava Eglīša daiļdarbos izmantotos prototipus iz dzīves. Šādi I. Struka mūs vada cauri Eglīša dzīvei, sākot ar vecvecākiem un vecākiem, pēc tam sekojot Anšlava Eglīša paša dzīves gaitām, taču

katru viņa dzīves soli – un savu spriedumu par viņu – ilustrējot ar dažādu avotu citātiem. Tas padara tekstu par nopietnu literatūras pētījumu, – taču viegli lasāmu, un, pabeidzot vienu nodaļu, gribas tūlīt ķerties pie nākamās. Šajā kontekstā arī grāmatas nosaukumam izvēlētais citāts *Par skaisto un aplamo dzīvi* kļūst skaidrāks: Anšlava Eglīša un Veronikas Janelsiņas dzīve bija skaista, dzīve tikai mākslai, bet vai dzīve tikai mākslai nav arī aplama? Lasiet un spriediet paši!

Ieva Struka ir pratusi ierobežot savu grāmatu uz noteiktiem centrāliem Eglīša darbiem. Un tā ir liela māksla – izvēlēties no lielā darbu klāsta tos, kas raksturo attiecīgo laiku vai noteiktus rakstnieka dzīves posmus. Īpaši gribu izcelt I. Strukas grāmatas nodaļu *Laikmeta profits*, kur tiek aplūkotas grāmatas (*Laimīgie*, *Piecas dienas*, *Ilze*), kas aptver kara traumas un pēckara traumu posmu, piemēram, krievu uzstājīgās repatriāciju akcijas. I. Struka analizē grāmatu saturu, uzrādot cilvēku izjūtas, traumas, vēlmes, ilgās pēc miera un dzīves stabilitātes ārkārtīgi dziļi izjustā psiholoģiskā manierē.

Interesanti, ka I. Struka kā vienu biežāk pieminētu avotu izmanto trimdā 1947. gadā izdoto Pētera Ērmaņa un Artura Plauža *Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums*⁸. Pēteris Ērmanis, šķiet, ilgāku laiku bija pazudis (vai tika pazudināts) no literātu skatuves, taču ne tikai Ieva Struka, bet arī Jānis Zālītis savā monogrāfijā stāsta par Ērmani, ka viņš latviešu literatūras dzīvē ir bijis aktīva, izteiksmīga un ietekmīga persona.

Iepazīstoties ar ļoti plašajiem avotiem par Anšlavu Eglīti, I. Struka ir arī izkristalizējusi, ka Eglītis nav tikai meklējis apkārtnē prototipus saviem darbiem, bet apzinājies, ka katra tikšanās, katra saruna var iedvesmot jaunām idejām, jauniem sižetiem, jāprot tikai “grābt ciet”. Uzskatāms piemērs ir romāns *Ilze*, kura pamatā ir A. Eglīša sievasmātes pēckara stāstījums.

Romāns *Homo novus*, kas ir ironiski sarkastisks Rīgas mākslinieku dzīves apraksts,

⁵ Zālītis, J. (2021) *Kam puķe zied...* Rīga : Dienas grāmata, 371–376.

⁶ Turpat, 380.

⁷ Struka, I. (2022) *Par skaisto un aplamo dzīvi*. Rīga : Dienas grāmata.

⁸ Ērmanis, P.; Plaudis, A. (red.) (1947) *Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums I–III*. [b. v.] : Viļa Štāla apgāds.

patiesībā ir Eglīšu ģimenes dzīves kredo. Pro-tams, viņu bohēma dzīves gaitā kļūst piezēmē-tāka, civilizētāka, taču Eglīšu ģimenes dzīve ir *Homo novus* iedvesmotas mākslas dzīves pastāvīga transformācija uz... jā, uz ko? Te ir tās skaistās un aplamās dzīves atslēga. Skaista dzīve līdz pašmērķim, aplama, jo aizvien lielāka izolēšanās, pašieslodzīšanās mākslas burbulī.

Ārpus mākslas Eglīšu ģimenes otrā “aizraušanās” bija asais noskaņojums pret komunismu un krieviem, arī pret Padomju Latviju. Viņu noskaņojums, izteikts vārdos vēstulēs un literārajos tekstos, reizēm, maigi izsakoties, sit pāri pieklājības robežām, par politkorektumu vispār nerunājot. I. Struka šai tēmai veltī diezgan plašu ieskatu, bet paliek zinātniski un analitiski neitrāla. Taču šodien, 2023. gadā, uz Ukrainas kara fona šie Eglīšu ģimenes daļēji nepieklājīgu vārdu un domu izvirdumi šķiet tīri normāli un pašsaprotami. Mazs atgādinājums tam, kā notiek pastāvīgas manipulācijas ar mūsu atmiņu, taču Eglīšu ģimeni Otrais pasaules karš bija traumējis uz mūžu bez atkāpēm.

I. Strukas monogrāfija intriģē lasītāju – ne jau tikai ar virsrakstu, bet ar viņas analīzi un lasījumu, viņas ietekmē gribas pārlasīt analizētos darbus un izsekot viņas analīzei, un pārbaudīt, vai viņas lasījums saskan ar tavējo. Manuprāt, tas ir liels kompliments autorei, ka viņa var rosināt lasītāju iedziļināties viņas hipotēzēs un secinājumos, ka viņas grāmata nav pabeigta, kad izlasīta pēdējā lappuse, bet rodas vēlme pašam piedalīties šajā pētījumā, iesaistīties dialogā. Un maza noslēguma piezīme: grāmatas pēdējā nodaļa isti nepieder šim žanram.

Trešā šajā laikposmā iznākusi monogrāfija ir **Arņa Koroševska grāmata *Lielais noliedzējs*** par Andreju Upīti.⁹ Par šo darbu jau Viesturs Vecgrāvis ir uzrakstījis ļoti cildinošu un aptverošu recenziju¹⁰, kur nebūtu nekā, ko pielikt vai atņemt. A. Koroševskis savā monogrāfijā ir ieguldījis ārkārtīgi dziļu un rūpīgu darbu, aplūkojot un izanalizējot teju visu ar Upīša

spalvu sarakstīto “bibliotēku”. Šī monogrāfija būs nenovērtējams pamats katram latviešu literatūras pasniedzējam, ja Andrejs Upīts kādreiz atgriezies augstskolu latviešu literatūras programmās. A. Koroševska monogrāfija patiesībā ir hronoloģiski sakārtota Upīša darbu enciklopēdija, kas, ņemot vērā rakstnieka ražīgumu visas garās dzīves laikā, ir gandrīz neaptverami plašs materiāls. Ieskatam Vikipēdijā¹¹ uzskaitītie Upīša nozīmīgākie darbi: 20 romāni (to starpā 2 tetraloģijas, kas skaitītas kā viens romāns), 12 noveļu krājumi, 3 garstāsti, 28 lugas un 2 dzejoļu krājumi. Klāt nāk viņa publicistika, literatūrkritika, literatūras vēstures darbi, pamfleti un vēl, un vēl.

A. Koroševskis ienāk latviešu literatūras pētniecībā bez padomju laika tiešās ietekmes (dzimis 1990. gadā), kas ļauj viņam bezkaislīgāk aplūkot literārās ietekmes un procesus. Te īpaši interesanta man šķiet turpat 30 lappušu garā nodaļa *Divreiz rakstītā grāmata. Zaļā zeme*, kur A. Koroševskis spēj noturēt neitrālu pozīciju, bez emocijām aplūkojot gan literāro, gan politisko kontekstu, turpretim tie, kas gājuši skolā padomju laikā, *Zaļo zemi* vispirms uzlūko kā obligāto literatūru. Un tāpēc *Zaļā zeme*, kas pamatā ir ārkārtīgi interesants un labi uzrakstīts kultūrvēsturisks romāns, veselai paaudzei riebjas un tiek sasaistīta ar padomju varu, kļūst par literatūras bubuli. Labs piemērs tam, kas notiek, ja skolas programmas tiek sagatavotas pēc citiem kritērijiem, nevis pedagoģiskiem.

Plašu nodaļu A. Koroševskis ir veltījis Upīša pēdējam rakstadarbam *Bezsaules noriets*¹². Šī nodaļa patiesībā ir Upīša pamfleta recepcija, kā to uzņēma un izprata Latvijas un trimdas prese. Pati labi atceros, kā es uztvēru šo grāmatu, kad to lasīju drīz pēc tās iznākšanas. Mani visvairāk satrieca grāmatas stils, cik tas ir prasts un neliterārs, pilns ar puspatiesībām un vispārinājumiem, un tad vēl piedevām tik nicinoši un nievājoši izteikumi par man cienjamiem cilvēkiem un rakstniekiem. Taču pirms pāris gadiem, grāmatu pārlasot, to uztvēru pavisam

⁹ Koroševskis, A. (2022) *Lielais noliedzējs*. Rīga : Dienas grāmata.

¹⁰ Vecgrāvis, V. (2022) Izcils pētījums. *Domuzīme*, 4/2022, 46–47.

¹¹ https://lv.wikipedia.org/wiki/Andrejs_Up%C4%ABts (28.08.2023.).

¹² Upīts, A. (1967) *Bezsaules noriets*. Rīga : Liesma.

citādi. 1967. gadā vispirms laikrakstā *Cīņa* šīs grāmatas teksts parādījās turpinājumos¹³ un gada beigās iznāca grāmatā (4000 eksemplāru¹⁴ tirāžā). 1967. gads bija visdziļākās padomju izolācijas laiks, no Rietumiem sūtītā literatūra nenasniedza adresātu, bet nonāca specfondā. Pat Andrejam Upītim vajadzēja pazemīgi lūgt Arvidu Pelši atļaut piekļūt šim fondam¹⁵. Un tad parādījās informācija par trimdā dzīvojošiem Brīvvalsts laika rakstniekiem, par jauniem literātiem, par romānu kalniem un pat izdotu enciklopēdiju, protams, viss ir ietērpts “sapuvušo Rietumu” mērcē, bet padomju cilvēks, īpaši inteliģence, prot taču lasīt starp rindiņām. Mani fascinē šī doma, kā šo informāciju uztvēra Anšlava Eglīša draugi, Jāņa Grīna un Mārtiņa Ziverta kolēģi, Helmāra Rudziša un Arvida Švābes sadarbības partneri? Viņi taču saprata, ka “sapuvušie Rietumi” ir dzīvi, raksta,

¹³ Koroševskis, A. (2022) *Lielais noliedzējs*. Rīga: Dienas grāmata, 429.

¹⁴ A. Koroševskis min 5000 eksemplāru (432. lpp.), bet mana *Bezsaules norieta* eksemplāra pasītē rakstīts 4000.

¹⁵ Koroševskis, A. (2022) *Lielais noliedzējs*. Rīga: Dienas grāmata, 426.

publicē, lasa. *Bezsaules norietā* minēti kā cilvēku, tā organizāciju vārdi, aprakstīta trimdas darbība, tikai lasi un brīnies. Mani nodarbina jautājums, kā šis Upīša “šedevrs” izbrauca cauri cenzūrai? Vai te ir notikusi ļoti smalka sabotāža, vai Upīša vārds padarīja “orgānus” aklus un kurlus, vai Upīts pats te izspēlējis varenu joku? Un vēl viens jautājums, ko domāja Eglīša, Dziļuma, Rudziša, Jaunsudrabiņa spalvas biedri – man sūta grāmatas, bet es nesaņemu nevienu trimdas literatūras sūtījumu, taču Andrejam Upītim viss ir pieejams.

Neskatoties uz A. Koroševska monogrāfijas plašumu, man pietrūkst divas lietas, it īpaši tāpēc, ka Koroševskis diendienā burtiski sēž Upīša čībās pie Upīša rakstāmgalda. Pirmkārt, man pietrūkst nodaļas par Andreja Upīša darbību literatūrvēsturē un literatūrzinātnē. Kā viņu laika gaitā uztvēra kā labvēli, tā nelabvēli. Un otrs jautājums ir par kolaboracionismu un Latvijas nodevību, kaut vai hipotētiskā līmenī. Un kāpēc Upīts padomju laikā, kad ir, upīšaprāt, ieviesta pareizā sabiedriskā iekārta, vairs neraksta? Plaša mākoņos, un viss? Gaidu A. Koroševska *Lielajam noliedzējam* turpinājumu.